DEMOKRATI Utredningen

Skrift nr 11

Allas frihet

Demokratin möter marknaden

Tre ronder

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR
SOU 1998:164

Reff
Occ 5

26

Allas frihet

Demokratin möter marknaden

Tre ronder

Karl Erik Lagerlöf

Demokratiutredningens skrift nr 11

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR

SOU 1998:164

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se

Omslagsbild: Elin Wägner och namninsamlingen för kvinnlig rösträtt 1914. 30 band, bortåt 400 000 namn. Fotograf okänd.
Ur: Elin Wägner, Amason med två bröst 1882–1922. Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder. Bonniers 1977.
Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1998

ISBN 91-38-21096-7
ISSN 0375-250X

Förord

Hur bör marknaden som idé och som organisation påverka politikens idéer och organisationer? Svaret på den frågan skiftar mellan olika århundraden och olika bedömare. Det beror bl.a. på hur man värderar marknadens ideal. Ibland har de uppfattats som förebildligt danande och civiliserande, ibland som ett system som om det är framgångsrikt förstör just de värden det skapat.

Denna ideologiska spänning gäller också det skede av svensk politik som Demokratiutredningen har till uppgift att analysera. Förre finansministern Kjell-Olof Feldt har exempelvis hävdat att den demokratiska skada som uppstod när finansmarknaden bidrog med att lånefinansiera offentliga utgifter inte bestod i att staten tvingades låna mindre, balansera budgeten eller dämpa inflationen. Nej, säger han, i vad som väl måste betraktas som en kollektiv självkritik:

> *...den uppstod när staten kunde vilseleda väljarna/medborgarna om välfärdens verkliga kostnader och därigenom skapa helt orealistiska föreställningar om vad politiken kan göra för människors välfärd och sociala trygghet. Det som skakar bland annat den svenska demokratin är en växande insikt bland många människor om att de byggt sina liv och sin privata ekonomi på den här typen av illusioner.*
>
> (K-O Feldt: Marknaden och demokratin, ur *Vem styr – politikerna eller marknaden?,* red. Sohlman, M. & Viotti, S, Stockholm: Ekerlids förlag, 1997, s. 105 f.)

I den essä som presenteras i denna småskrift ser författaren på område efter område, i debattskrifter, tidningskommentarer och kommittébetänkanden vilken demokratisk skada som uppstått när marknadsaktörerna nu fått en legitimitet:

...av förut sällan skådat slag. Stärkta av en ny och sällsamt gynnsam atmosfär fick de en helt ny förhandlingsposition visavi välfärdssamhället, som i sin tur tycktes ha förlorat legitim förankring.

På vägen fram mot sitt slutbetänkande i december 1999 vill utredningen fördjupa analysen om relationen mellan politiken och marknaden ur skilda synvinklar. Det sker genom seminarier i form av regionala hearings, småskrifter (se t.ex. nr 1 och 6), forskarantologier och debatt på hemsidan (www.demokratitorget.gov.se).

Genom att låta debattörer med olika ideologiska utgångspunkter komma till tals hoppas Demokratiutredningen att diskussionen om folkstyrelsens relationer till marknaden skall bli alltmer insiktsfull.

Ledamöterna i kommittén tar inte i förväg ställning till innehållet i småskrifterna.

Erik Amnå
Huvudsekreterare

Allas frihet

Demokratin möter marknaden

Tre ronder

Karl Erik Lagerlöf

Vad som återstår att utreda
är den filosofiska innebörden.

– Vad menas med demokrati?
– Att ingen har mer än ett liv.

Kapitel I

Sitter i Aten, demokratins vagga. Närmare bestämt på en bänk på Platia Elefteria, Frihetstorget. Det är i april 1998.

Det är folk på alla bänkar under träden. Det är söndag och man är ledig. Mest är det gamla kvinnor. Sitter och tänker på Demokratiutredningens studiedag i Eskilstuna för ett tag sen. Förstatliga Svenska Dagbladet! De tog sig för pannan. Kunde jag inte ha börjat i en annan ände?

Men mitt förslag är liberalt, säger jag till mig själv lite argt på "Frihetstorget", där jag har Sverige på stort avstånd. Debattklimatet. Sverige bygger på liberal grund. Vad som hotas är just denna liberala grund. Vad har det för konkret innebörd? Det är traditionen från Staaff och Branting, en legering av socialistiska tankar och samhällsuppfattningen hos Viktor Rydberg, Elin Wägner...

Och kristna idéer om allas lika värde naturligtvis, alla ska ha realliberala möjligheter, alla ska ha samma chans från början, alla ska kunna utvecklas till sin egen nivå. Det fanns förstås ett religiöst innehåll i den amerikanska oavhängighetsförklaringen av år 1776.

Rent idéhistoriskt hänger det ihop så. Oavhängighetsförklaringen hade ett enormt inflytande på utvecklingen mot demokrati i Europa:

> Vi anser följande sanningar vara ostridiga: att alla människor är skapade jämlika; att de alla av sin skapare begåvats med oförytterliga rättigheter; att till dessa rättigheter hör liv, frihet och strävandet efter lycka...

Jag lärde mig det där utantill häromåret, alla borde få lära sig det utantill i skolan. Jag är själv inte troende, och kristendomens historia är inte uppbygglig, tvärtom, men jag skriver under på grundsynen. Hur ska jag få mina vedersakare att förstå att det är den där självklara "rättfärdigheten" jag är ute efter. Om jag säger att Svenska Dagbladet är till salu, staten

kan köpa tidningen, får jag naturligtvis förstockade svar, för 1998 är staten ett fult ord. Man har, förefaller det, bibragts uppfattningen att staten är ett slags arvegods från stalinismen. En tid gick tänkare som ekonomen X och författaren Y ut med funderingar som suggererade att staten även hos oss var något sovjetryskt och att den offentliga sektorn så som den utformats av socialdemokratin, centern och i viss mån folkpartiet var något inte helt obesläktat med Ceausescu!

Det är nästan mörkt nu. Klientelet har förändrats lite. Fler går omkring. Gummorna har gått hem en del av dem och efterträtts av unga män. Jag inbillar mig att man säljer och köper knark. Några som går omkring är tydligt påverkade. Vill läsa ut boken men störs av mina tankar.

Vad staten är eller blir i Sverige har väl främst med riksdagens sammansättning att göra. Staten styrs av riksdagens lagar som stiftas i demokratisk ordning. Staten är vi, så länge vi har makt att i allmänna val och ordnade former vräka regeringen över ända. Är den inte bra får vi bättra oss. Men vi bör inte avskaffa oss. I grundlagen heter det att "all offentlig makt i Sverige utgår från folket". Jag är inte så naiv att jag tror att det funkat så till mer än en viss procent. Men den procenten har ändå varit relativt hög. Tryckfrihetsförordningen och offentlighetsprincipen är också delar av staten, så som den utformats av oss. Där heter det bland annat att varje svensk medborgare ska ha rätt att ta del av allmänna handlingar. Och motivet för det uppges tydligt, det är främjandet av "fritt meningsutbyte" och "allsidig upplysning".

I vår stat är det inbyggt i systemet att man så att säga skyddar staten mot staten, ministerstyre eller tjänstemannavälde. Universiteten exempelvis garanteras en frihet att med statliga anslag självständigt och fritt forska i vad de vill. Staten får inte lägga sig i de statliga radio- och TV-kanalernas programverksamhet. I lagarna finns skydd mot maktmissbruk.

Det är verkligen svårt att hävda att vi har motsvarande skydd mot maktmissbruk inom den privatägda offentligheten. "Det fria ordet" är grundläggande i demokratin, men marknadens utveckling har skapat ofrihet åt ordet. Det har inte skett genom ond vilja utan genom en konkurrensens automatik, som lett till monopol.

Så konkurrerades Ny Tid och Handelstidningen i Göteborg ut av Göteborgs-Posten. Få vill nog hävda att kvaliteten var det utslagsgivande när det skedde. Familjen Hjörne blev 1973 ensam ägare till pressen i Göteborg, de två borgerliga tidningarna Göteborgs-Posten och Göteborgs-Tidningen (GT).

Samma process såg man i otaliga städer i Sverige. Den ena tidningen slogs ut och det var i nästan hundra procent av fallen den folkrörelseägda tidningen. I dag är närmare 90 procent av alla tidningar familjeägda och borgerliga. Alla svenska morgontidningar med rikspridning är borgerliga. Av Stockholms sex dagliga tidningar är fem borgerliga och en socialdemokratisk. Tre av dem ägs av en och samma familj. Den enda tidningen till vänster, Aftonbladet, ägs till hälften av en borgerlig tidningskedja, Schipsteds.

I Värmland äger familjen Ander alla dagliga tidningar utom en, i Västmanlands län med metropolen Västerås är samtliga tidningar borgerliga och tillika alla ägda av familjen Pers, som också äger lokalradion i Västerås, liksom aktiemajoriteten i den enda lokala TV-kanalen. I Jönköpings län är familjen Hamrin ensam utgivare av flerdagarstidnigar.

I Sverige råder ett klart samband mellan förmögenhetsförhållanden och volym för åsiktsbildning. Det innebär en grav slagsida i möjligheterna, chanserna, att få vara med och formulera problemen och prioriteringarna i samhället.

Redan i de statliga utredningar som tillsattes på 1960-talet uttrycktes oro för koncentrationstendenserna inom pressen. "Risker kan således uppstå för den fria opinionsbildningens

bestånd och demokratins funktionssätt i vårt land", hette det exempelvis i direktiven till den utredning som förelåg färdig 1968. Sedan dess har utredning på utredning konstaterat att läget förvärrats.

Situationen är alltså fullt ut klarlagd. Det har skett gång på gång, senast förra året i "Medieföretag i Sverige" (SOU 1997:92). Läget är entydigt, och vad som återstår att utreda är inte längre sakfrågan utan den filosofiska innebörden av den. De hittills gjorda utredningarna tycks inte ha varit i stånd till sådana överväganden.

Nu är det så mörkt här under träden på "Frihetstorget" att jag knappt kan se att läsa. Som genom ett trollslag är vid denna timme alla människor unga här på torget. De står i grupper och pratar, och praktiskt taget alla är män eller pojkar i svarta jackor och svarta jeans.

Sakta men säkert har i Sverige genom marknadens mekanismer skett en privatisering av vitala delar av det offentliga rummet. Det finns med detta ett överläge hos en rad enskilda ägare som innebär en legitimitetskris. Om man hyllar yttrandefriheten som en för demokratin grundläggande princip är det svårt att komma ifrån att själva det dagliga utnyttjandet av det överläge som råder är en form av missbruk. Återigen: det är inte fråga om ond vilja, men om strukturella egenheter, vars konsekvenser slår mot demokratins kärna.

Det är förstås i detta perspektiv man ska se mitt förslag att staten skulle ta initiativet och ansvaret för startandet av en public servicetidning. Den skulle vara strukturerad efter samma principer som Sveriges Radio är uppbyggd, alltså med en rad frikopplingar som innebär att den sittande makten inte har något inflytande på programverksamheten. Det viktiga skulle vara att nyhetsförmedlingen och debattverksamheten här hade riksdagens (statens) i lag formulerade krav på sig vad gällde yttrandefrihet och opartiskhet.

Men nu finns ju redan Sveriges Radio, säger man. Då har man inte insett betydelsen av att det talade ordet omedelbart försvinner i etern och inte kan återfinnas av den som inte har tid och möjlighet att lyssna vid de givna tillfällena. Radio och TV är inte heller medierna där utredande resonemang och genomlysningar alltid får eller kan ske med erforderlig utförlighet... Ofta leder detta till ett förytligande av debatten; den förs lättare med slagord, om man sällan eller aldrig får tillfälle att utveckla ett resonemang.

En mera vägande invändning mot mitt förslag är att en opartisk public servicetidning just genom tvånget till opartiskhet inte skulle kunna väga upp den rådande slagsidan i möjligheten att formulera och initiera problem och agenda.

Då har jag en annan idé om hur demokratisk organisation kan möta marknadskonsekvenser.

Staten ställer räntefria lånemedel till förfogande för startandet av en tidning, vars fortsatta verksamhet finansieras genom att delar av tidningen hyrs ut. En högkvalitativ nyhets-, reportage- och kulturdel kan drivas genom att politiska partier (eventuellt också folkrörelser) som inte har någon egen rikstäckande daglig press – centerpartiet, vänsterpartiet och miljöpartiet – mot en årlig summa disponerar egna klart markerade utrymmen i tidningen för en debatt- och informationsverksamhet de finner väsentlig. En sådan tidning kunde alltså bestå av flera "olika" tidningar som redigerades av olika, varandra oberoende redaktioner och där det var självklart att man debatterade också "inom" tidningen.

En sådan modell skulle befria intressenterna från det ofta oöverstigliga kravet att riskera startkapital. Om finansieringen huvudsakligen skedde genom "uthyrningsverksamhet", garanterad genom fleråriga kontrakt, skulle annonsberoendet inte bli avgörande för tidningens ekonomi.

Borde jag inte ge en detaljerad beskrivning av mina projekt, frågar jag mig. Nej, det svåra ligger inte i det praktiska utförandet av dem utan i att överhuvudtaget fullt ut aktualisera själva den skriande nödvändigheten i att göra någonting åt saken i ett land där "motståndaren" sitter på praktiskt taget alla kanaler.

– Jag ska inte låsa mig i några detaljplaner, säger jag halvhögt, som om jag talade till någon, och reser mig, stel och hungrig, från bänken på Elefteria. Men krafter måste komma igång som gör att svenska folket inte hamnar utanför, när dess angelägenheter diskuteras i offentligheten. Som om "alla" samlats på torget och polisen kom och drev bort stora grupper under hänvisning till att de inte ägde någon plattform att tala ifrån och därför inte hade på torget att göra.

Kapitel II

Jag sitter på Södermalmstorg. Vid Slussen. Det är höst, närmare bestämt den 12 oktober 1998. Det regnade i morse. Nu är det uppehåll och ganska varmt. Jag har lagt en tidning under mig på bänken, har utsikt mot Skeppsholmen och Kastellholmen. Läser omigen en artikel ur den amerikanska tidskriften Z, septembernumret 1993 som jag fick av Anders Wijkman för fem år sedan. Rubriken är "The End of Democracy?"

Demokratin står under belägring överallt i världen, skriver Edward S. Herman, ekonomiprofessor vid University of Pennsylvania. När muren föll och det kalla kriget var slut trodde man att demokratin skulle göra ett segertåg över hela klotet. Den analysen överskattade betydelsen av allmänna val som bas för demokratin och underskattade förmågan hos marknadskrafterna att dränera valen på demokratisk substans.

Allmänna val är mera vanligt förekommande nu, men det är samtidigt ännu tydligare än förut att valresultatet förlorar i genomslagskraft om det inte ligger i linje med de intressen som dominerar på marknaden. Gör det inte det går politiken i stå tills de politiska ledarna blir varse "vad som krävs" eller tills nya val lyfter "realisterna" till makten.

"Realisterna" lyckas däremot med sitt program: att sänka skatterna, att sälja statliga företag, att avväpna eller försvaga fackföreningarna, att uppehålla en storskalig arbetslöshet utan att behöva avgå vid nästa val, att drastiskt öka inkomstklyftorna, skriver Edward S Herman.

När den tory-dominerade kanadensiska senaten i juni 1993 röstade för frihandelsavtalet med USA med 47 mot 30 röster var opinionen bland medborgarna visavi fördraget den omvända: 58 mot, 39 för. Dominerande kanadensiska media, nära knutna till den finansiella eliten, stödde fördraget.

Bob Rae, ledare för det vänsterliberala partiet i Kanada, misslyckades så gott som totalt efter sin valtriumf 1990 att få igenom sina utlovade ekonomiska och sociala reformer, huvudsakligen till följd av en mycket hård kampanj från medias sida mot minsta risk för inflation och/eller budgetunderskott. Samma öde drabbade på ett tidigt stadium de reformplaner Bill Clinton vann presidentvalet på 1992. (Vi vet också att han senare tvingades göra upp med republikanerna, och att den uppgörelsen innebar nedskärningar i det sociala systemet med omkring 300 miljarder svenska kronor. Time, augusti 1996: "Bye-Bye, American Pie".)

Demokratin försvagas i global skala i samma tempo som marknadskrafterna och marknadsintressena förstärks, understryker Herman. Fackföreningarna har mindre att sätta emot när de allt större företagen får allt större geografisk spridning. Hotet att verksamheten flyttas någon annanstans är ständigt aktuellt och när facket förlorar inflytande och makt blir det inte lika attraktivt för löntagarna. De ansluter sig i allt mindre utsträckning, vilket naturligtvis försvagar organisationerna ytterligare. Bara under 1980-talet förlorade facket i USA 25 procent i anslutning. Detta, skriver Herman, innebär minskad pluralism i opinionsbildningen.

Ironiskt nog, fortsätter Herman, är skattesänkningar och skatteförmåner till företag och affärselit en viktig orsak till budgetkriserna – men i överensstämmelse med marknadens krav måste "lösningen" ändå komma ur de vanliga medborgarnas handväskor och plånböcker. Om där finns ett hot om högre skatter på kapital eller ökat stöd till låg- eller medelinkomsttagare, tenderar kapitalet att fly eller räntorna att gå upp.

Vad Herman skrev 1993 liknar ganska mycket vad Hans-Peter Martin och Harald Schumann skrev 1996 i "Globaliseringsfällan".

Det började regna för nån timme sen och jag drog mig tillbaka till det urgamla kafét på södra sidan torget. 36 kronor fick jag betala för kaffe och en kanelbulle, visserligen ovanligt stor. I Arvika på Nordells kostar det 20 kronor. Nu lyser solen igen på lönnarna i flammande orange och gult borta vid Skepps- och Kastellholmarna. Över dem i kontrast: svarta moln. Man ser långt härifrån, det är en av Stockholms bästa utsikter.

> På börserna, i bankernas och försäkringsbolagens tradingrooms, i investerings- och pensionsfonder, har en ny politisk klass beträtt maktens världsscen, som ingen stat, inget företag och än mindre någon genomsnittlig skattebetalare längre kan dra sig undan: globala aktörer som handlar med valutor och värdepapper, som styr en strid ström av investeringskapital som växer från dag till dag och som därmed beslutar om hela nationers väl och ve.

Jag bläddrar i "Globaliseringsfällan". Här står en förstrykning vid historien om hur spekulanterna tvingade Storbritannien på knä i början av 1990-talet. Aktionen leddes av Stanley Druckenmiller, chef för Quantum Fonds, som ägs av den amerikanske finansmagnaten och miljardären George Soros.

Hösten 1992 läckte det ut att England tog upp lån i D-mark för att fylla på sina reserver. Druckenmiller började låna upp pund i brittiska banker i stor skala och växlade dem genast till D-mark, också i brittiska banker. Andra spekulanter följde efter. Reserverna tömdes.

Denna manöver försvagade pundet ytterligare, medan D-marken stärktes av den ökade efterfrågan. När britterna tvingades uppge den fasta växelkursen och därmed valutasamarbetet inom EMS (European Monetary System, där Tyskland var ankaret) rasade pundet 9 procent på bara några timmar, och Druckenmiller kunde redan då, om han ville, för

till exempel 100 miljoner pund, växlade i D-mark, köpa tillbaka 109 miljoner pund. Men naturligtvis hade han lånat mycket mer och naturligtvis väntade han tills kursen dalat ytterligare några procent.

När detta skedde hade spekulanterna redan sänkt (eller dränkt) den svenska kronan på samma sätt. Och efter pundet tog man den italienska liran och den spanska pesetan. Spekulanterna gjorde sig enorma förmögenheter genom dessa kollapser.

Affären kostade, skriver Martin och Schumann – enligt *en försiktig* uppskattning – Europas centralbanker och därmed i sista hand skattebetalarna omkring 100 miljarder mark, dvs. omkring 480 miljarder svenska kronor.

Bundesbank-chefen Hans Tietmeyer uttalade senare att valutasammanbrotten för Storbritannien och de andra länderna 1992 var politikernas fel. De hade ännu inte blivit på det klara med "hur mycket de redan i dag står under finansmarknadernas kontroll och rent av behärskas av dessa". (Frankfurter Allgemeine Zeitung 3/2 1996.)

Den kommentaren, skiver Martin och Schumann, motsvarar bra en teori som tillämpas politiskt nästan överallt, nobelpristagaren Milton Friedmans "monetarism". Kapitalets fria rörelser över gränserna möjliggör dess optimala förräntning, det vill säga dess "effektivitet". Om penningsystemet fungerar bra flyter världens sparade kapital dit där det förräntar sig bäst, alltså till den placering som ger den högsta vinsten.

Friedman och andra monetarister tillskriver skeendet på finansmarknaderna ett högre förnuft. Aktörerna på dem kan liknas vid skiljedomare som bestraffar politiska felgrepp med devalvering och högre räntesatser. Eller som det hette i den ansedda brittiska tidningen The Economist 7 oktober 1995: "Finansmarknaderna har blivit domare och jury över all ekonomisk politik."

Författarna till "Globaliseringsfällan", den ene diplomingenjör och chefredaktör för dagstidningen Der Morgen, den andre jur. dr och utrikeskorrespondent vid Der Spiegel, har hårda ord om denna utveckling:

> Ju mer beroende staterna blir av placerarnas välvilja, desto mer hänsynslöst måste regeringarna gynna en redan privilegierad minoritet: de som har gott om pengar. Dessas intresse är alltid detsamma: låg inflation, stabil valuta och lägsta möjliga beskattning av ränteinkomster. Outtalat likställer de marknadstroende alltid dessa mål med det allmänna bästa. Men i den globala finansmarknadens kontext blir detta till ren ideologi. Den finansekonomiska direktkontakten mellan staterna tvingar dem att konkurrera om låga skatter och minskade statsutgifter och att avstå från en solidarisk fördelningspolitik, vilket inte leder till något annat än en global omfördelning nerifrån och uppåt.

Färgen på Kastellholmens lönnar har bleknat. Solen är borta. Jag tittar upp mot Katarinahissens övre delar. Där stod min pappa för femtio år sedan och tittade ner. Han berättade om det när han kom hem till Glava igen, han hade sett väldigt mycket folk härnere, och jag minns exakt hans kommentar: "Det är svårt att föreställa sig att var och en av alla dessa representerar ett människoöde."

Självklart gör de det. Det märkvärdiga är svårigheten att föreställa sig det. Han hade kommit underfund med någonting. Jag får en impuls att lyfta handen, som om han fortfarande stod däruppe. Han skulle ha fyllt 108 år i år.

Martin och Schumann skriver också om "de gigantiska förluster" som den legala kapitalflykten åsamkar statskassorna. Enligt Internationella Valutafondens statistik förvaltas över 2 000 miljarder dollar under offshore-flagg – i Luxemburg, på Cayman-öarna.

De har svenska exempel också på marknadens vilja och förmåga att härska vid sidan av demokratin: Peter Wallenbergs hot sommaren 1994 att flytta koncernen utomlands om regeringen inte pressade ner statsskulden och Skandiachefen Björn Wollraths maning till bojkott av svenska statsobligationer någon vecka senare.

> Redan nästa dag var räntebärande papper från Stockholm osäljbara, kronan föll och med den aktiekurserna. Regeringen och alla kredittagare i svenska kronor fick framdeles betala 4 procent mer i ränta på lånade pengar än kredittagare i D-mark. Landet blev allt djupare skuldsatt och en radikal budgetsanering blev oundviklig. I dag har Sverige mindre över till sina fattiga än Tyskland.

Vi var många som lärde oss 1994 den direkta makt som innehavare av statsobligationer har. Säljer ett storföretag sina statsobligationer förlorar dessa omedelbart i värde, vilket är detsamma som att räntan stiger. Det innebär till exempel att stora företag (marknaden) i vissa lägen kan tvinga en regering att ändra politiken – byta koalitionspartner, göra upp om ett krispaket som ändrar socialpolitikens profil. Vi har då kommit långt från regeringsformens grundlagsfästa formulering om att all offentlig makt i Sverige utgår från folket. Den 21 augusti 1994 skrev börskommentatorn Peter Malmquist i Svenska Dagbladet:

> Det är de välkända [svenska] exportföretagen som styr valutan. Det är de tre stora försäkringsbolagen – Trygg, Skandia och SPP som sätter trenderna på obligationsmarknaden. Och det är egentligen bara de två stora affärsbankerna – Handelsbanken och S-E-banken – som har någorlunda kontroll, via kunderna, över vad som händer på, särskilt, valutamarknaden. Ha det i minne nästa gång du får höra att

`utlänningar` anser att det mesta svenska politiker gör är `för lite och för sent`.

Opinionen i Sverige har kommit förvånansvärt långt i acceptans av marknadens makt. Inom ekonomkretsar har denna acceptans de senaste tio femton åren varit så gott som total. Detta faktum har naturligtvis underlättat överföringen av makt från de folkvalda organen till marknaden.

Samtidigt har marknaden beskrivits som en demokratisk makt. Hur hänger det ihop?

Delvis har det nog sin utgångspunkt i det historiska faktum att Sovjetsystemet var diktatoriskt och planekonomiskt, medan demokratierna i väst var och är marknadsekonomier. Härav uppkom vulgäruppfattningen att marknadsekonomin i sig garanterade ett demokratiskt styrelseskick eller – mera drastiskt – att en fri marknad och demokrati var praktiskt taget samma sak. Ju friare marknad, desto mera demokrati. Det tänkesättet i sin tur underlättades säkert av den nyliberala filosofins segertåg genom 1980- och 90-tal. Plötsligt blev en extrem amerikansk filosofi allmängods i vida svenska kretsar, inte i dess helhet och inte som ett sammanhängande system men som en sakta men säkert infiltrerande suggestion, delvis som ett språkbruk. Ord och fraser från Friedman, Nozick, Hayek, Buchanan och andra åkte omkring i hjärnorna, samtalen och debatterna utan ursprungsbeteckning; vi fick ett nytt politiskt klimat. Förvånansvärt många av nyliberalernas verk finns översatta till svenska: Milton Friedmans "Välfärdsstatens myter", Hayeks "Frihetens grundvalar", Nozicks "Anarki, stat och utopi", Ayn Rands "Kapitalismen: Det okända idealet", Alexander Schands "Det kapitalistiska alternativet", Gordon Tullocks "Den politiska marknaden". Nästan alla har kommit ut på Timbros förlag, startat på initiativ av Svenska Arbetsgivare Föreningen (SAF).

Hur ska jag kunna förstå hur de tänker, frågar jag mig och följer en fågelflock över Saltsjön med blicken. Ägandet är utgångspunkten. Mitt ägande är mitt lika mycket som mitt liv. Det gör ingen skillnad om det är arvegods eller om jag jobbat mig till det. Det enskilda ägandet är absolut. Ägandet är en viktig del av mitt liv och rätten till det egna livet är något heligt. Jag har rätt till frihet från tvång och våld, rätt till frihet från ingrepp från andra. Staten har ingen rätt gentemot mig. Bara individer kan ha rättigheter. En stat kan inte existera utan att förgripa sig på äganderätten. Skatten är en kränkning av den privata äganderätten. Sälj ut de offentliga skolorna, säger David Friedman. Privatisera alla universitet, sälj gatorna, privatisera domstolarna! Och Nozick sliter med att förena detta betraktelsesätt med argumenteringen för ett minimum av stat: "nattväktarstaten", där det finns polis och försvar men inte så värst mycket mer. (Jfr Kristina Boréus doktorsavhandling "Högervåg", Falun 1994.)

Man kan inte förstå detta om man inte ser kopplingen till tron på marknaden som alla goda gåvors givare. Får marknaden bara vara fri ger den frihet åt människorna. Den fria kunden har sitt fria val på den fria marknaden. Där växer pluralismen i sin rikedom och skänker valmöjligheter. Marknaden är öppen och tolerant, den gör inte skillnad på människor. Den ekonomiska människan tjänar sina egna intressen efter mogen kalkyl. Marknaden är i sig demokratisk, och allt slags styrande av den och ingripande i den från politikernas sida, all sorts inskränkande av dess frihet leder till obalanser, osund ekonomi, kriser.

Hur mycket eller litet man än förstår av dessa teorier förstår man dock att deras spridande bland auktoritativa ekonomer och politiker, om än i modererad tappning, gett marknadsaktörerna en legitimitet av förut sällan skådat slag. Stärkta av en ny och sällsamt gynnsam atmosfär fick de en

helt ny förhandlingsposition visavi välfärdssamhället, som i sin tur tycktes ha förlorat legitim förankring.

Staten är inte nödvändig, skatter är stöld, skriver filosofen Ayn Rand i "Kapitalismen: Det okända idealet" (1983). Äganderätten är helig. Den svältande har inte rätt att kräva att någon ska ge henne mat, en sån begäran kränker den ägandes äganderätt.

Men hårdheten möts av hårdhet. Jag häpnade i går när jag satt på biblioteket och läste Dan Gallins lilla skrift "Globaliseringens följdverkningar för fackföreningsrörelsen", utgiven av LO. Linjerna brukar inte vara fullt så klara. Skrev av följande passus:

> Nyliberal globalisering, om den lämnas utan kontroll, kommer att leda oss till ett mardrömssamhälle, där några få öar av high-tech-rikedom kommer att överleva under skydd av militär och polis. De kommer att vara relativt välmående garnisonsländer, kanske med höga nivåer av subventionerad arbetslöshet, befästa spärrade egendomar i världsklass, inte demokratier, och de kommer att vara omgivna av en värld av eländig fattigdom med miljoner rebelliska människor som hålls nere genom förtryck. Under det förra århundradet skrev Marx att mänskligheten inte hade något val mellan socialism och barbarism. Vi lyckades inte så bra med socialismen, så nu har vi barbarism som stirrar oss i ansiktet.

Jag blir inte så värst förvånad över ett sånt svar. "Nyliberal globalisering" möts av förtvivlan från grupper där ägandet är minimalt eller lika med noll. Om alla rättigheter är knutna till ägandet identifieras de ägande som fiender av dem som ingenting äger. Detta kan beskrivas som ett fall av sociologisk automatik. Polariseringen blir systemimmanent och högtidlighållandet av oavhängighetsförklaringen upplevs som ett hån. "Vi anser följande sanningar vara ostridiga: att alla

människor är skapade jämlika; att de alla av sin skapare begåvats med oförytterliga rättigheter..."

Det gäller att identifiera den avgörande punkten i förhållandet mellan demokratin och marknaden. Jag tror man finner den i följande fråga: Hur och var förankras rättigheterna?

Och i vilket förhållande till varandra står makten och rättigheterna? Det måste jag utreda lite längre fram.

Intressant i sammanhanget är det som nyss hänt med MAI-avtalet. Man försökte upprätta ett multilateralt ramavtal inom OECD - Multilateral Agreement on Investment. Det hela skedde först i stor hemlighet. Sedan läckte innehållet ut via IT-nätet. Björn Elmbrant beskrev vad som hände i ett nummer av TLM (34-35, 1998), hur förslaget till avtalstext plötsligt våren 1997 nådde allsköns frivilligorganisationer och folkrörelser och födde en debatt som väckte regeringarna och tvingade dem till omprövningar. I dag ser det ut som om avtalet slopats eller åtminstone tvingats till bordläggning under obestämd tid. Här kunde alltså IT användas som ett effektivt vapen mot en hemlig allians mellan marknaden och föga observanta politiker.

Noam Chomsky har gjort en kritisk genomgång av avtalstexten; också den kan läsas i TLM-numret (s. 113). Han betonar att de "investerare" som det här är fråga om och som nu skulle få ett nytt och "liberalare" avtal med OECD-länderna är jättelika bolag, alltså kollektiva juridiska enheter. De skulle medges rätt att fritt flytta resurser över alla gränser – inklusive produktionsanläggningar och finansiella tillgångar – utan statlig inblandning och med bortseende från praktiskt taget alla sociala hänsyn. Bolagen skulle få stämma myndigheter på varje nivå för kränkning av de rättigheter som de beviljats enligt MAI-fördraget, men kommuner och regeringar skulle inte kunna stämma "investerarna" för överträdelser av

restriktioner av olika slag, skydd av arbetskraft, skydd av småföretag etc.

Alla eventuellt kvarvarande bromsar för kapitalflödet skulle avskaffas, exempelvis av den typ som Chile har satt för att motarbeta inflödet av kortsiktigt kapital. De nya hinder för det globala kapitalflödet som på senare år förts på tal av bekymrade iakttagare var totalt bortblåsta från agendalistan. Avtalet skulle gälla i 20 år och således binda nationerna vid detta maktöverlämnande åt marknaden under flera valperioder.

Att en världsopinion via IT-nätet väckts mot MAI är naturligtvis hoppingivande. Samtidigt visar fördraget hur långt in nyliberalismens syn på ägandets rättigheter gentemot de mänskliga och medborgerliga rättigheterna trängt i en så mäktig och "respektabel" organisation som OECD. De enskilda staternas lagar, tillkomna under år av överväganden och i avsikt att skapa frihet och trygghet åt medborgarna, skulle vika för en omfördelande gränslös ekonomisk makt, underkastad nästan inga andra lagar än sin egen dynamik.

Vad är lösningen då? Hur återger man makten till de demokratiskt uppbyggda institutionerna?

Jag sitter inne på kafét på själva torget nu, Strömmen. Det regnar igen, det är skönt med värmen härinne och det är dags att få nåt mera stadigt i sig. Man kan inte göra något åt spekulanterna, har det hetat länge. Det finns bara en väg, det är att bringa ner budgetunderskottet, "sanera ekonomin", skära i den offentliga sektorn, effektivisera och rationalisera vården, införa en, två, tre karensdagar, sänka arbetslöshetsunderstödet etc.

Arbetslösheten belastar statskassan. Den kostar uppåt 150 miljarder kronor per år, flera gånger om vad försvaret kostar.

Många har nog tänkt så här. Sätt igång och bygg om Sverige. Gör stora statliga beställningar. Dubbla spår till Oslo. Nya järnvägsvagnar. Allt i enlighet med ett långsiktigt

sparprogram som gäller alla resurser, också naturresurserna. Nybyggnation i stor skala i ekologisk riktning, ett ekologiskt miljonprogram. Då skulle förhoppningsvis arbetslösheten minska kraftigt och därmed också slöseriet med miljarder på något så improduktivt som undersysselsättning.

– Men först måste du låna pengarna.

– Ja, det är självklart. Jag lånar till investeringar, det har alltid ansetts legitimt och sunt att låna till investeringar. Det blir ju fråga om ett sparande på lång sikt. Dels som sagt i naturresurser, dels i statskassan. Jag sanerar ekonomin genom att via lån göra pengar produktiva. Folk kommer i arbete och betalar skatt i stället för att kosta pengar. Tänk också på hur du denna väg sparar på mänskligt kapital, många blir olyckliga och psykiskt dåliga genom långtidsarbetslöshet – är inte det det ohyggligaste slöseriet, var finns marknaden som reagerar på det med underbar automatik? I stället har marknaden nytta av arbetslösheten, den får folk att bli tysta och snälla...

– Ditt program skulle skapa inflation.

– Med det ansvarstagande som löntagarorganisationerna så tydligt visat på senare år är risken inte så stor.

– Du är en fantast. Fattar du inte hur sårbar du är. Lönerna drivs upp, när alla har arbete. Folk vågar stå på sig, fackföreningarna får blodad tand och växer, deras förhandlingsposition blir stark, till följd av det tvingas arbetsgivarna gå med på alltför generösa avtal, vår exportindustri får svårt att konkurrera med andra länder som är "lyckliga nog" att ha kvar sin arbetslöshet. Enda utvägen blir att devalvera kronan, men då har du spekulanterna över dig, de förstår i god tid att kronan är övervärderad och att något är på gång, de börjar köpa upp kronor i stor skala och växla dem i dollar eller tyska mark för att sedan köpa tillbaka dem när kursen har sjunkit med 15 procent. Lysande affärer för dem, men dåligt för Sverige!

– Vad du håller på och förklarar för mig är att demokrati är något omöjligt numera, en obsolet företeelse i stil med dinosaurierna. Du underkänner...

– Nej, jag betraktar den som en överideologi. Och jag tror att den utsätts för mycket stora risker om man släpper fram krafter som är bara alltför tända på att skapa en ständigt växande offentlig sektor med höga skatter. Kostnaderna blir för stora, företagen flyttar ut eller din lilla valuta utsätts för spekulation. Du får lägen där arbetslösheten ökar genom att konkurrensläget försämras. En demokrati med alltför stor och dyr offentlig sektor är helt enkelt inte konkurrensfähig på världsmarknaden i dag.

– Därför måste den sättas under förmyndare?

– Nej, men vi måste överlåta åt experter att ta hand om vissa funktioner. Det är redan på gång i och med att riksdagen i höst slutgiltigt överlämnar penningpolitiken åt riksbanken, vilket ju är en anpassning till EU:s syn på saken. I EMU blir det centralbanken i Strasbourg som tar hand om räntepolitiken i alla medlemsländerna, med lagfäst order att först och främst och till praktiskt taget varje pris hålla penningvärdet uppe, dvs. inflationen nere. Jag tycker man borde gå längre i den riktningen. Man låter ju inte politikerna sköta rättsskipningen. Det får de juridiska experterna göra i domstolarna. På samma sätt borde man kanske låta experter ta hand om bostadspolitiken. Det är en sund tanke... (Jfr SOU 1998:102, s. 59 ff.)

– All right, att man institutionaliserar rättsväsendet i domstolar, det är självklart. Men om man börjar institutionalisera åsikter... smakar inte det övergrepp? Man organiserar politiken så att ett alternativ att bedriva den på höjs över valfriheten. Experterna placeras i ett slutet rum och får inte veta annat än att de enligt lagen ska driva antiinflationspolitik och absolut inte får ta order av någon folkvald. Är de då experter längre? Knappast. En expert som fått order att ha

bara en enda uppfattning är snarare en slav. Men slaven är samtidigt härskare, ty de folkvalda styrande har att rätta sig efter hans påbud. När socialdemokraterna och centern gjort upp om Barsebäck beklagade Dagens Nyheter på ledarplats att energisystemet i Sverige var beroende "av politiska beslut och politisk detaljstyrning" (DN 4/2 1997). Det är halvvägs en parallell. Några experter har en åsikt. Denna åsikt – att kärnkraftverken bör hållas i gång betydligt längre än vad s och c och deras experter anser – bör upphöjas till Åsikten. Åsikten tas då lämpligen ut ur politikernas domvärjo... Man argumenterar som om upplyst oligarki borde vara vårt styrelsesätt.

– Ska vi inte hålla oss till ekonomin?

– Gärna. Och då frågar jag om man inte först bör försöka olika metoder att behålla våra möjligheter att påverka politiken, innan vi överlämnar makten åt några förslavade experter. När vi erfar att vi är maktlösa på område efter område slutar vi först att debattera och sedan att rösta. Jag tycker vi ska gå den andra vägen. Demokratin lever och andas av öppenhet, debatt, insyn, kontroll, opposition och existensen ställd på ansvar. Är den vital fungerar den som en kunskapsmaskin och höjer allmänheten, moralen och värdigheten – ja, där finns en värdighet och en delaktighet som vi måste se som mål i sig! – och i dagens läge är det uppenbart att marknaden är på väg att göra oss omyndiga.

– Man måste vara realist. Vissa inskränkningar av demokratin kan rädda den. Det låter paradoxalt men i verklighetens värld... med den internationalisering för att inte säga globalisering som i dag råder gäller det att rädda vad som räddas kan. Om vi sätter ner foten rätt och överlämnar vissa funktioner åt experter och fast grundade institutioner kan vi hålla en stabil valuta. Det är grunden för vår möjlighet att hävda oss i världskonkurrensen. Vi harmonierar skatterna, skapar ett gynnsamt klimat för investeringar... Genom ett

medlemskap i EMU får vi tillbaka den trygghet vi förlorat. Med en stark valuta kan vi sätta hårt mot hårt och...

– Jag är helt enig med dig om att valutan ska vara stark. Men jag tror det är livsfarligt att på punkt efter punkt ge upp demokratin. Målet för oss – och för mänskligheten i stort – måste i stället vara att fördjupa den. Om man börjar manipulera med den, exempelvis för att kunna samköra den med marknaden, är risken mycket stor för en hel mängd problem i andra ändan: klasskillnader, fattigdom, okunnighet, stigande brottslighet i allmänhet och korruption i synnerhet; om man inte är med i samhället blir man lätt emot det. Och varför ska man solidarisera sig med samhället om man upplever sig utestängd från inflytande och insyn. Jag känner mig äcklad av själva tanken på att leva i ett samhälle där valdeltagandet är 50 procent och där ena kategorin tvingas bygga murar omkring sig för att skydda sig mot den andra.

– Du målar fan på väggen.

– Nej, din modell finns redan och kan studeras. Där finns risker av olika, mycket allvarliga slag. Det ligger i sakens natur att försvagningar av insynen och inflytandet från stora grupper föder nya försvagningar, både i demokratin och marknaden, oro på arbetsmarknaden eller häftiga, svårkontrollerbara utomparlamentariska reaktioner. Och ta ditt EMU som du beskriver som stabiliserande och trygghetsskapande. Läser man en så sval skrift som SOU 1996:158, där Lars Calmfors och ett par andra ekonomiprofessorer på statens uppdrag utreder konsekvenserna av ett svenskt medlemskap i den Europeiska Monetära Unionen får man tillfälle att titta ner i avgrunder. Makroekonomiska chocker och andra störningar drabbar särskilt länder med asymmetriska komponenter i sitt näringsliv, dvs. länder som i sin produktionsstruktur skiljer sig på fler punkter än andra från övriga länder inom samma valutaområde. Sverige hamnar där på siffran 81,1 procent jämfört med Tyskland på 26,6, Frankrike

på 23,7, Nederländerna på 30,2, Österrike på 29,8 och så vidare. Det innebär att vi så gott som vid alla störningar skulle drabbas mer än kärnländerna på kontinenten. Följaktligen skulle den allenarådande centralbanken i Strasbourg inte kunna ändra – eller ha tillräckligt grundade skäl till att ändra – växelkursen vid de flesta störningar som drabbar svenskt näringsliv; vi skulle i stället tvingas acceptera lönesänkningar, permitteringar och nedläggningar som "lösning" på de kriser som uppstår (SOU 1996:158, tabell 5:1 och 5:2). Om Tyskland korrelerar 1 till 1 med tyska störningar i tillverkningsindustrin korrelerar det 0,25 med Sverige i samma avseende. Detta innebär att EMU såvitt man kan räkna ut det i förväg kan bli oerhört destabiliserande för Sverige ekonomiskt, socialt och politiskt. Utredarna skriver också:

> ...det finns ett stort stabiliseringspolitiskt värde i penningpolitisk självständighet som gör det möjligt att genom ränte- och växelkursförändringar kompensera för bristfällig anpassning av nominella priser och löner när ekonomin utsätts för stora reala störningar. Sådana uppkommer från tid till annan.

– Det är ändå en finess att man måste anpassa sig till realiteterna. Våra ständiga devalveringar har gjort att man på marknaden har förlorat förtroendet för oss. Dit kan du lokalisera spekulationsvinster!

– Om vi inte devalverat hade vi fått massarbetslöshet långt tidigare än vi fick. Växelkursjusteringar kan faktiskt göras utan att man drabbas av spekulation; det viktiga är att man är sträng (men rättvis) i sitt budgetarbete, samtidigt som man söker utvägar att bli mindre sårbar för spekulation och mera öppen för en expansiv politik. Vad vi riskerar i och med EMU är att vi permanentar en sårbarhet och står bakbundna inför fluktuationer på världsmarknaden som berör oss men inte dem på kontinenten, inom exporten av trävaror till exempel. Det vi skulle göra i stället för att på punkt efter

punkt retirera för marknaden, det är att systematiskt bygga upp olika skydd mot dess avarter. Medan vi på allt sätt och via alla tänkbara kanaler drev på mot en världsvid Tobinskatt på alla valutatransaktioner (1 procent skulle enligt nobelpristagaren James Tobin skydda oss mot mot de värsta skadorna som åsamkas realekonomin genom spekulationen – se "A Proposal for International Monetary Reform" i The Eastern Economic Journal 3-4, juli-oktober 1978) kunde vi genast och unilateralt genomföra det skydd som redan finns i Chile – man avgiftsbelägger allt kortsiktigt inflöde av valuta och förlorar därmed en avgörande del av utflödet (se William Greider, "One world, ready or not", London 1998, och New Left Review nr 231, sept-okt 1998). En tredje åtgärd kan bestå av en hel rad mått och steg för att stärka det inhemska kapitalets ställning och möjligheter, det som inte gärna hotar att flytta ut, eftersom det inte vill det och eftersom det inte ligger i dess intresse – exempelvis de stora pensionsfonder som redan finns. Eftersom det är fråga om "uppskjuten lön" tillhör pengarna löntagarna. Följaktligen bör man renodla ett system där löntagarna själva förvaltar sina pengar, samtidigt som man tillåter dem att aktivera sig och placera sina medel i svenska aktier. Det skulle innebära att svenska ägare kunde konkurrera med det utländska kapitalet och bjuda ett visst motstånd mot det, något som man inom näringslivet (exempelvis professor Bo Rydin, Industriförbundet, i en intervju i LO-tidningen nr 33, 27/10 1995) beklagat att vi i dag inte kan. I försäkringsexperten Gunvall Grips bok "Reform eller systemskifte" finns detta förslag motiverat och utfört (kapitlen 5 och 6).

Jag tittade upp från strömmingsflundran. Han var borta, tyckte väl inte det var lönt att kosta på mig fler visdomar. Nu var det alldeles mörkt över Saltsjön. Kom att tänka på Flam.

Här fanns alltså hittills oprövade vägar att gå. De borde kunna innebära att vi bevarade vår demokrati intakt. Och det

var inte fråga om några hugskott. Tobinskatten har förordats av bland andra Mitterand, Jospin, Delors och vår egen Ingvar Carlsson (se "A Call To Action", Geneva 1995). Och finessen med Chiles modell är ju att den kan genomföras ensamt av landet i fråga.

Annars excellerar ju folk i att förklara att alla försök att hejda valutaflödena från att åka omkring och förstöra det för små och stora nationer i deras strävan att minska arbetslösheten och skapa social rättvisa – att allt sådant är fåfäng möda. Exemplet Chile visar möjligheten. Och William Greider hävdar med eftertryck att det inte vore omöjligt alls utan rentav ganska lätt att få grepp om "de blixtsnabba" flödena globalt, om politikerna inte var så defensiva i sitt agerande gentemot marknaden. Skarpsinniga affärsmän följer i sina egna informella övervakningssystem det dagliga flödet av kapital – vem köper vad från vem? – timme efter timme, över hela världen. Då finns det väl inget skäl varför inte olika länders myndigheter på samma sätt skulle kunna övervaka samma skeende, systematiskt.

Varför, frågar William Greider vidare:

> Varför skall världen tolerera skatteparadis där kapital göms undan från bank- och säkerhetslagar eller från nationella inkomstskatter? De ledande ländernas regeringar kunde lätt, om de ville, lamslå eller stänga igen dessa oreglerade finansiella utposter genom att helt enkelt hindra sina egna banksystem från att inlösa transfereringar av s.k. offshore-kapital.

Nyliberalismen har trängt djupt in i politikerleden, understryker William Greider. Politikerna står på tå för marknaden, hand i hand med de ekonomiska experterna, fullt beredda att offra delar av medborgarnas frihet och trygghet; ledande politiker tycks ännu leva i föreställningen att marknadens totala frihet är något slags uttryck för demokrati och att man

fördenskull med gott samvete i marknadens intresse kan manipulera demokratin. Jag kommer att tänka på Flam igen.

Flam? Det var ett exempel på hur häpnadsväckande lättsinnigt man i Sverige i dag kunde tänka sig hantera vår grundlagsfästa regeringsform, vars första paragraf lyder: "All offentlig makt i Sverige utgår från folket." I Michael Sohlmans och Staffan Viottis antologi "Vem styr – politikerna eller marknaden" (Otta, Norge 1997) diskuterar de två framstående nationalekonomerna Harry Flam och Anders Vredin förlusten av suveränitet som Sverige skulle åsamkas genom ett medlemskap i EMU – vi överlämnar åt centralbanken i Strasbourg att sköta vår penningpolitik. De tröstar sig emellertid: själva beslutet att vara med i den monetära unionen "är ett uttryck för suveränitet".

Är de medvetna om vad de säger?

När vi avsagt oss suveräniteten har vi den kvar emedan vi manifesterat den när vi avsagt oss den!

Förmodligen skulle man då heller inte behöva ändra i regeringsformen. Där skulle det fortsatt stå: "All offentlig makt i Sverige utgår från folket."

Ett liknande lättsinnigt resonemang, som det Flam för, drivs i själva EMU-utredningen (SOU 1996: 158), vari det först slås fast att den demokratiska idealmodellen rymmer allas rätt till politiskt deltagande ("en man, en röst") och att den lägger vikt vid att det finns tydliga mekanismer för kontroll av den politiska makten. Sedan utredarna konstaterat detta förklarar de emellertid att det finns många exempel på att demokratin i Norden avviker från "den ideala demokratimodellen". Följaktligen är det inte så anmärkningsvärt om vi genom ett medlemskap i EMU tar ytterligare ett steg i den riktningen.

Borde inte slutsatsen vara den motsatta: Eftersom man redan har "många exempel" på hur vi avvikit från vad demokratin kräver av delaktighet och kontroll borde vi akta oss

för att ta ytterligare ett steg i den riktningen. Plötsligt är vi i praktiken prisgivna åt makter vi inte kan göra någonting alls åt. Då har vi steg för steg gjort oss urarva det som seriösa föregångare i Sverige byggt upp och bemödat sig om att klart uttrycka i den grundlagsfästa regeringsformen, inte för att detta varit ett särskilt sällskapsnöje för dem utan i en stark känsla av ansvar för landet och för alla medborgares intressen.

Jag anser att man ska samarbeta i Europa. Men samarbete kräver en viss grad av jämlikhet. Om jag ska samarbeta måste jag vara någon, ha en identitet. Annars blir det fråga om underkastelse. Det är ett stort ansvar att förbli någon. Man kan inte först skära i mina rättigheter och sedan beskriva min insats som självständig.

Sverige bör organisera sitt samarbete så att det samtidigt blir fråga om ett medvetet och metodiskt återställande av valda församlingars inflytande över skeendet. Demokratin skulle bli en utmaning, inte en black om foten.

Demokratin är inte bara en styrelseform bland andra. Den är för en gångs skull idén om en kultur där alla är delaktiga. Vi har under 1900-talet erövrat alltmer av denna kultur; den är omistlig emedan den strävar efter allas insikt om att livet är allas egendom. Den är vidare oägnad för nedrustning av det skälet att den helt enkelt är framtidens instrument. Rustar vi ner demokratin klarar vi inte den korruption som frodas när informationen förbehålls en mindre krets byråkrater i samarbete med de ekonomiskt starka makterna. Inskränks demokratin blir experten byråkrat och ett fåtals särintressen den utslagsgivande makten. En nedrustning av demokratin är därför helt oförenlig med tacklandet av de faror som resursförstöring, klimatförändring och överbefolkning ställer världen inför.

Kapitel III

I Tensta kan jag inte sitta utomhus. Det är för sent på året, 2 november. Och ganska kallt. Men här finns ett innetorg. Eller en kombination av ett innetorg och en galleria. Kafét har sina dörrar öppna ut mot innetorget. Här kostar kaffe och en bulle 20 kronor. Jag är en fri man. Jag kan sätta mig var jag vill, åka utomlands om jag vill, skriva vad jag vill i tidningarna, om nu redaktören mot förmodan skulle släppa fram mig, gå i skogen på annans mark och plocka bär, låna böcker gratis på kommunbiblioteken – från Muonio till Smygehuk. Och jag har rösträtt och kan rösta på vem jag vill som är valbar, och ingen har rätt att lägga sig i på vem jag röstar. Om jag går till en myndighet och begär offentlig handling på bordet, så ska den fram och det genast. Det står så: "genast"!

Vad garanterar min frihet. Sveriges lagar. Oavsett om jag betalar skatt eller inte får jag slita på vägarna i landet, utnyttja infrastrukturen. Mina barn får gratis undervisning, gratis läkarvård, gratis skollunch. Tjänar jag pengar är jag skyldig att betala skatt, blir det krig måste jag vara med och försvara landet.

Det anses givet att vi försvarar vårt land. Är landet "vårt"? Är jordklotet vårt? Många vill nog svara ja på det. Finns det alltså något slags ägande här? "Luften vi andas." Jag äger rätt att vistas här. Det följer av medborgarskapet, en hel rad rättigheter. Först och främst äger jag min kropp och min frihet. Ingen får kränka mig. Det finns till exempel något som heter olaga frihetsberövande. Det beivras enligt lagen. Ingen får ta ifrån mig det jag äger, min cykel eller mitt hus. Jag disponerar fritt det jag äger, såvitt jag fullgör mina skyldigheter mot samhället och såvida jag inte skadar någon annan med min verksamhet, direkt eller indirekt, sådant finns preciserat i lagen.

Vad vore jag utan lagen?

Men kan lagen skydda min rösträtt från att förlora i värde?

När förlorar min rösträtt i värde?

Läser en liten bok av Milton Friedman, som ju är världens absolut främste monetaristiske ekonom och en av nyliberalismens fäder (jfr ovan s. 15 ff). 1976 fick han det stora pris som inte instiftats av Alfred Nobel men som brukar kallas nobelpriset i ekonomi, och våren därpå framträdde han i Skåne inför en fullsatt sal med företagsekonomer och nationalekonomer. Hans föredrag gavs sedan ut som en liten skrift på Timbro, SAF:s förlag. Här uttalar han bland annat:

> Låt mig avslutningsvis säga några ord om möjligheterna att hejda välfärdsstatens tillväxt innan den förgör våra fria samhällen. Största grunden till optimism har vi i den fundamentala statliga ineffektiviteten och den offentliga sektorns slösaktighet. De flesta människor klagar på ett statligt slöseri. Det finns inget irritationsmoment som är vanligare bland affärsmän än bristen på statlig effektivitet. Jag säger alltid tvärtom. Jag ser på statlig ineffektivitet som något positivt – ju mer desto bättre. (...) Om Sveriges regering för närvarande gör av med mellan 50 och 60 procent av svenska folkets totala inkomster, bör ni alla vara innerligt tacksamma för att den slösar bort största delen av pengarna. Hur stor personlig frihet tror ni att ni skulle ha kvar om den i stället lyckades utnyttja alla pengarna effektivt? Vill ni verkligen att alla de här byråkraterna som granskar era inkomstuppgifter skall arbeta med hundraprocentig effektivitet? (...) Statens ineffektivitet (...) undergräver åtminstone i någon mån den ideologiska grunden för ytterligare utveckling i riktning mot välfärdsstaten.

Milton Friedman som bland annat på grund av nobelpriset åtnjuter stor auktoritet bland svenska ekonomer ser alltså

oreflekterat på staten och i all synnerhet välfärdsstaten som en fiende, som är ute efter folkets pengar. Hans bild av staten tycks vara helt oberoende av överväganden huruvida denna styrs av en diktator eller av en regering, som kontrolleras av en riksdag och som måste följa lagen. Den är under alla omständigheter en instans med ifrågasatt legitimitet. På ett annat ställe i Skåneföredraget understryker han att det finns två grundläggande fel med välfärdsstaten. Det ena är att man där "försöker göra gott med andras pengar", det andra är "att man brukar våld för att få dessa pengar". Följden är, skriver han, "ekonomisk katastrof och förlusten av frihet".

Men om inte legitimiteten finns hos ett folkvalt styre av en stat, som tillskapats genom i demokratisk ordning fattade beslut, och de rättigheter och skyldigheter som denna stat omhuldar – var finns den då?

Det är svårt att hitta ett redigt svar hos Milton Friedman, vars distinktioner ter sig ogenomtänkta, men allt pekar på att han finner legitimiteten så gott som uteslutande hos marknaden och hos dem som där agerar i kraft av sitt ägande. Statens enda legitimitetsgrund tycks vara att skydda detta ägande. Gör den det sköter sedan marknaden sig själv, i och med att människorna där väljer vad som är bäst för dem själva.

Ägandet är grunden för legitimiteten. Ägandet medför rättigheter eller innebär rättigheter. Det man äger har man något slags absolut förhållande till. Man besitter därmed alla tänkbara rättigheter i förhållande till det plus den makt detta medför.

Undantag härifrån betraktas som ett nödvändigt ont. Det måste finnas något slags organisation som skyddar egendomen och friheten i samhället. Polis och försvar är berättigade organisationer. Ett slags minimilön är tänkbar. Socialpolitiken bör övertas av välgörenhet från dem som har möjlighet

att utöva sådan. Det gick utmärkt förr i tiden, understryker Friedman i sitt föredrag.

Demokrati ska man naturligtvis ha, men experter bör sköta de svåra politikområdena.

Vem väljer experterna? Inte väljaren.

"Vad som uppstår ur en rättvis situation genom rättvisa steg är i sig självt rättvist", skriver den amerikanske nyliberale filosofen Robert Nozick i "Anarki, stat och utopi", utgiven av förlaget Ratio och auktoriserad av "Ratios vetenskapliga råd", bestående av professorerna Torgny T Segerstedt, Erik Dahmén, Tor Ragnar Gerholm, Stig Strömholm och Hans L Zetterberg samt fil. dr Carl-Johan Westholm. Deras roll och status påpekas i en ruta på ett av försättsbladen, där det också heter: "Ratio är en del av AB Timbro, som ägs av Näringslivets fond."

Nozick odlar en metafysisk ägaruppfattning, som rättfärdigar det rådande ägandet såsom en fast relation mellan ägaren och det ägda, och han likställer beskattning av arbetsinkomster med tvångsarbete.

Det framgår att en omfördelningspolitik via beskattning är något orättfärdigt, ett övergrepp. Fattiga ska inte skattevägen hjälpas av dem som har det bättre ställt.

Vem äger atmosfären? Jag går en sväng uppåt Tenstahallen och biblioteket. Tittar i hyllorna. Stats- och rättsvetenskap. Göran Inger: "Svensk rättshistoria", Stockholm 1986. Gustav Vasa skrev ett brev till norrlänningarna 1542, förklarade att alla sådana ägor, som låg obyggda hörde Gud, konungen och Sveriges krona till. Vidare: "Enligt 1683 års skogsordning ägde kronan de vidder, som icke med fullgoda skäl kunde visas tillhöra någon by, socken eller landskap." Kronan ägde alla allmänningar, vissa strömmar och vattenfall, heter det också i Ingers bok.

Kom att tänka på den norske kungen Magnus Barfot, som i början av 1100-talet gjorde anspråk på att "äga allt det land

som låg väster om Vänern". Han menade förmodligen att han ägde rätten att ta upp skatt där. Det bestreds av den svenske kungen, som sade sig själv äga vad lagen tillstadde att man upptog i skatt i Dalsland. Den sortens ägande har förstås nu övertagits av hela folket, det är en av innebörderna i att man övergått från envälde till demokrati.

"Vad som uppstår ur en rättvis situation genom rättvisa steg är i sig självt rättvist", upprepar jag för mig själv från Nozick.

Somliga inmutade enorma rikedomar, genom tur eller skicklighet eller bådadera. Nästa generation fick godset i arv. Detta är rättvisa steg, enligt Nozick. Följaktligen är också slutresultatet rättvist.

Nozicks rättvisebegrepp tycks innesluta enbart relationen mellan ägaren och det ägda, inte relationen till andra människor.

Alla måste ju tycka att det är orättvist att A föds till en förmögenhet, har råd att skaffa sig bildning och språkunskaper som öppnar alla dörrar på en internationell arbetsmarknad, medan hans/hennes klasskamrat B växer upp under förhållanden som gör henne/honom praktiskt taget chanslös.

I Friedmans och Nozicks samhälle är det rättvist att sådana orättvisor bevaras. Båda fördömer en statlig fördelningspolitik byggd på skattelagstiftning.

– Vad har detta med frågan om demokratin och marknaden att göra?

– Det är svårt att komma ifrån att det finns ett samband mellan mängden av rättigheter och mängden av frihet, liksom mellan mängden av rättigheter och mängden av makt. Det är därför viktigt att man definierar ägandet så att de rättigheter ägandet medför inte slår ut de rättigheter som medborgaren tillerkänns i egenskap av människa och medborgare.

Marknaden förutsätter för sin vitalitet ett stort mått av enskilt ägande. Det är viktigt att många enskilda fritt kan

disponera sitt ägande. En förutsättning för detta är dock ett demokratiskt styrelseskick.

Om ägandets frihet blir alltför ohämmad uppstår en del olägenheter både för marknaden och demokratin. Monopol- och kartellbildning sätter konkurrensen ur spel. Råa utslagningsmekanismer och en starkt reducerad offentlig sektor hopar kapitalet hos en minoritet. Den offentliga sektorn och den stora allmänheten förlorar därmed i köpkraft, vilket är detsamma som förlorade marknadsandelar för ett näringsliv som bygger på en jämn konsumtion hos den stora allmänheten. En övermättad överklass i ett allt fattigare samhälle är ett dåligt underlag för marknaden och ett incitament till destruktion av den demokrati, där i stället valfrihet, stabilitet och lugn kunde skapa ett bra liv.

Nyliberalismens absoluta ägandebegrepp, som gör den stora ägaren praktiskt taget totalt fri men reducerar medborgarens rättigheter som människa och medborgare, är varken bra för marknaden eller demokratin.

Den absoluta äganderätten var typisk för den romerska rätten. I svensk eller engelsk rättstradition har den dåligt stöd. I ett verk utgivet av Nordiska museet. "Äganderätten i lantbrukets historia" (Borås 1995, med förord av Torbjörn Fälldin), citerar Mats Widgren, docent i kulturgeografi, med gillande vad "Macmillan dictionary of anthropology" (1986) skriver om ägandet:

> In modern capitalist society the popular conception of property is that of a relationship between a person (the owner) and a thing (that which is owned). In fact the extreme development of private property and `absolute property`, the right to dispose of property in the manner in which the owner decides, have obscured the true nature of property in all human societies. It is not in fact a relationship

> between a person and a thing but a relationship between persons which is expressed in terms of rights over things.

Dessa rättigheter är alltid mer eller mindre inskränkta i alla samhällen, betonar Widgren, och Mauritz Bäärnhielm, f.d. hovrättsråd, ger i samma bok följande definition av äganderätten:

> Ägarens (en eller flera) rätt att ensam förfoga över egendomen, sedan därifrån undantagits vad som enligt lag eller avtal tillkommer andra. Bland dessa senare påträffar vi dels det allmänna (stat, kommun etc.) med krav på expropriation, fastighetsskatt, omsättningsskatt (...), reavinstskatt etc, dels innehavare av begränsade sakrätter (exv. servitutshavare och arrendatorer).

Det rör sig alltså om ett knippe rättigheter noga reglerade i lag och ställda i klar relation inte minst till de medborgerliga rättigheter, som alla äger och som regleras i lag. Det har stått staten fritt att inom sin demokratiska organisation tillse att allas relativa frihet beaktas. Ingenting i konstitutionen hindrar medborgarna från att gå samman och organisera landet så att ingen med lagens samtycke diskrimineras och så att initiala orättvisor i möjligaste mån elimineras. Jag skulle tro att de flesta i vårt samhälle finner diskriminering i utgångsläget sårande för rättskänslan och därför är eniga om att exempelvis organisationen av utbildningen i landet i möjligaste mån bör undanröja konsekvenserna av föräldrarnas skilda förmögenhetsförhållanden.

Det är också svårt att bortse från att demokratin för att fungera väl kräver en medveten strävan efter jämlikhet inte bara inför lagen utan i alla avseenden. Blir de ekonomiska klyftorna för stora klarar inte det allmänna att undanröja den diskriminering det innebär att tillgången till kunskap, insyn och inflytande på de egna förhållandena och på exploate-

ringen av de gemensamma livsbetingelserna – luft, vatten etc – blir starkt skiftande. Alltför många kan då sämre bevaka de rättigheter de äger och den framtid deras barn ska komma att äga. "Marknadsmässiga löner" kan komma i konflikt med äganderätten till de medborgerliga rättigheterna. Alltför låg progressivitet i skatteuttaget kan ha samma verkan.

Så länge vi har en vital demokrati kommer det att råda livlig diskussion om de medborgerliga rättigheterna visavi det privata ägandets rättigheter. Det är emellertid viktigt att se motsättningen klart och dess innebörd, att det i viss mening är fråga om kommunicerande kärl. Det har funnits en tendens under senare år att förneka konflikten. Man har gärna velat ge sken av att en absolutifiering av äganderätten inte skulle ha några konsekvenser för bevakningen av de medborgerliga rättigheterna i stort. Så till exempel har man framställt saken så att skattesänkningar (exempelvis slopande av fastighetsskatten) över lag med nödvändighet skulle skulle öka medborgarnas frihet, medan det naturligtvis kan förhålla sig på rakt motsatt sätt.

En hård prioritering av valutans värde (inflationsbekämpning) minskar lätt rösträttens värde (väljarnas makt), i all synnerhet om inflationsbekämpningen organisas så att den institutionaliseras i en riksbank eller centralbank som avskärs från parlamentariskt inflytande.

Konsekvensutredningen om demokratin inför Sveriges eventuella anslutning till Europeiska Unionen (SOU 1994: 12) upprättade en "suveränitetskalkyl". Riksdagens ställning skulle komma att försvagas liksom medborgarnas möjligheter att följa beslutsprocesserna; remissförfarandet skulle decimeras, insynen försvagas, avståndet mellan beslutsfattare och allmänhet öka. Detta lades i ena vågskålen och med försiktigare ordalag än de jag här använt. I den andra vågskålen lades bland annat att svenska språket troligen skulle få ställning som officiellt språk inom EU, att vi som medlemmar

kunde arbeta för att vår offentlighetsprincip skulle gälla inom hela unionen och att det fanns rika möjligheter för "grupper av olika slag att återvinna ett inflytande som de tyckt sig förlora hemmavid genom stegrad lobbyverksamhet i Bryssel".

Här kompenserades alltså medborgerliga rättigheter bland annat med rättigheter som tillkommer främst dem som genom enskild egendom har tillräckligt stora möjligheter att kompensera sig själva, exempelvis genom att upprätta kontor för lobbyverksamhet i Bryssel eller genom att med hjälp av långvariga studier och utlandsvistelser skaffa sig tillräckligt stora sak- och språkkunskaper för att göra sig gällande i EU:s korridorer. Författarna till SOU 1994:12 har således inte observerat en distinktion mellan marknaden och demokratin, nämligen den som råder mellan de rättigheter man kan vinna som en följd av enskilt ägande och de som följer av medborgarskapet. Därigenom har man kommit att se alltför lätt på konstitutionens tillvaratagande av den frihet som tillkommer alla.

Jag kommer ut från biblioteket i Tensta. Mitt emot på andra sidan pilträdsparken ligger ett stort komplex i rött tegel: Tenstahallen. På dess vägg vettande mot biblioteket hänger en jättelik tavla, ett fotografi på fyra gånger tio meter ungefär, föreställande Drottningholms slott, med ett stycke av dess hårt tuktade barockpark i förgrunden. Saken gör mig förvirrad, jag förstår inte.

Författarpresentation

Karl Erik Lagerlöf, docent i litteraturvetenskap, litteraturkritiker (GHT, DN) och samhällsdebattör, har bl.a. utgivit "Den unge Karl Vennberg", "Strömkantringens år", "Dostojevskij, liv och dikt", "Livets chans", "Demokrati" och (tillsammans med Åsa Domeij) "Steg för steg mot kretsloppssamhället".

DEMOKRATI Utredningen

så arbetar

Demokrati utredningen

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Kommittén har också fått i uppdrag att förklara det sjunkande valdeltagandet samt stimulera det demokratiska engagemanget. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlöpande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

www.demokratitorget.gov.se

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratitorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlöpande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande
Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter
Elisa Abascal Reyes (mp)
tel: 08-88 29 76

Stefan Attefall (kd)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 54 46

Nils Fredrik Aurelius (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 46 85

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-787 58 40

Jeanette Hilding (m)
företagare
tel: 0431-88 300

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64

Pernilla Zethraeus (v)
kommunalråd
tel: 026-17 81 22

Experter
Lars Bryntesson
Kulturdepartementet

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andre ordförande

Carl-Gunnar Peterson
Justitiedepartementet

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat
Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

DEMOKRATI
Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32
TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67
E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)
2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)
3. **Att rösta med händerna.** Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz (SOU 1998:85)
4. **Gör barn till medborgare!** Om barn och demokrati under 1900-talet (SOU 1998:97)
5. **Det unga medborgarskapet**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:101)
6. **Lekmannastyre i experternas tid**. Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:102)
7. **Demokrati på europeisk nivå?** (SOU 1998:124)
8. **Läsarna och demokratin**. Ett brev till det läsande Sverige (SOU 1998:134)
9. **Lokala Demokratiexperiment**. Exempel och analyser (SOU 1998:155)
10. **På Marginalen**. En intervjubok från Socialtjänstutredningen (SOU 1998:161)
11. **Allas frihet**. Demokratin möter marknaden. Tre ronder (SOU 1998:164)

Den parlamentariskt sammansatta Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Vid sekelskiftet ska utredningen presentera en sammanvägd analys i ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- offentliga seminarier runt om i landet
- webbplatsen *www.demokratitorget.gov.se* med fria debatter och möjligheter att informera sig om och föra dialog kring Demokratiutredningen
- en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Stärkta av en ny och sällsamt gynnsam atmosfär fick de en helt ny förhandlingsposition visavi välfärdssamhället, som i sin tur tycktes ha förlorat legitim förankring.

Det är marknadsaktörerna han identifierar och kritiserar, författaren och resenären bakom denna essä om förhållandet mellan marknaden och politiken. Han reflekterar över skadeverkningarna på demokratin sittande på olika bänkar, först på Frihetstorget i Aten, sedan på Södermalmstorg i Stockholm och sist i gallerian i Tensta.

FRITZES
Offentliga Publikationer

Postadress: 106 47 Stockholm
Fax: 08-690 91 91, Telefon: 08-690 91 90
E-post: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se

ISBN 91-38-21096-7
ISSN 0375-250X